دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه‌ی علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی

سال سیزدهم، شماره‌ی ۴۲
تابستان ۱۳۹۲، صفحات ۷۰ -۵۵

علیرضا شیخ الا سلامی[۱]
مریم بیرانوندزاده[۲]
کبری سرخ کمال[۳]

ارزیابی وضعیت توسعه در استان خراسان شمالی

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۰۸/۱۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۰۸/۱۵

چکیده

بکارگیری معیارها و روش های کمی جهت سطح بندی سکونتگاه ها در سیستم فضایی مناطق از سویی منجر به شناخت میزان نابرابری نقاط سکونتگاهی و از سوی دیگر معیاری جهت تلاش در راستای کاهش و رفع نابرابری‌های موجود میان آنها محسوب می گردد. در واقع بررسی و شناخت وضعیت نواحی، قابلیت ها و تنگناهای آن در برنامه ریزی از اهمیت بسزایی برخوردار است. به طوری که استفاده از شاخص های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی و ... می تواند معیاری مناسب برای تعیین جایگاه نواحی در جهت رفع مشکلات و نارسایی های آنها برای نیل به رفاه اقتصادی و سلامتی اجتماعی باشد. با علم به این موضوع، هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، تعیین جایگاه استان خراسان شمالی در کشور از لحاظ برخورداری از شاخص های توسعه و همچنین بررسی وضعیت توسعه در سطوح مختلف استان و مقایسه آنها با یکدیگر می باشد. نتایج به دست آمده حاکی از آن است

۱- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی-واحد بروجرد E-mail:guplan@gmail.com
۲- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری E-mail:m_beranvandzadeh@yahoo.com
۳- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه یزد E-mail: k.sorkhkamal@gmail.com

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

استان خراسان شمالی در مقایسه با سایر استان های کشور بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد رتبه ۲۶ و بر اساس روش تاکسونومی رتبه ۲۸ را کسب نموده، معضل عدم توازن در میزان توسعه یافتگی در سطوح مختلف (شهرستان و بخش) استان کاملاً مشهود می باشد که به تفصیل بدان پرداخته شده است. لذا شکاف و تشدید نابرابری منطقه ای را موجب گردیده است. مطالعه نابرابری در مقیاس های مختلف، یکی از اقدامات ضروری و پایه ای برای برنامه ریزی و اصلاحات در جهت رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی است که می تواند در تخصیص منابع با هدف رفع نابرابری های منطقه ای مؤثر واقع گردد. لذا با توجه به این که رفع عدم تعادل، یکی از اهداف برنامه های توسعه کشور می باشد، ضروری است تا در بلندمدت، از طریق اعمال سیاست های سنجیده و منطقی شرایط لازم جهت کاهش و رفع عدم تعادل های موجود فراهم گردد.

کلید واژه ها: سطح بندی سکونتگاه ها، نابرابری، توسعه متعادل، عدالت اجتماعی، خراسان شمالی.

مقدمه

توسعه علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد شامل دگرگونی هایی در ساختار سیاسی، نهادی، اجتماعی، اداری و اصلاح آنها و همچنین وجه نظرهای عمومی مردم است، توسعه در بسیاری موارد بویژه باورها و الگوهای رفتاری و فعالیتی حتی آداب و رسوم و عقاید مردم را در بر می گیرد (ازکیا، ۱۳٦٤: ۷). هدف اصلی توسعه باید ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی که تمام اقشار جامعه را پوشش دهد باشد. البته با تاکیدی خاص بر تسریع رشد و درآمد گروه های بسیار فقیر. چنین هدفی مستلزم راهبرد است بسیار متفاوت از راهبرد به حداکثر رساندن نرخ رشد تولید نا خالص ملی، صرف نظر از نتایج توزیعی آن (تودارو، ۱۳٦٤: ۲۳۵). به طور کلی موقعیت توسعه یک مفهوم نظری خیلی پچیده می باشد و بررسی مناسب آن مشتمل بر آگاهی بهتری درباره تداوم توسعه یافتگی همراه با توجه جامع از رفاه انسانی به عنوان هدف توسعه مطرح می گردد (بهفروز، ۱۳۷۸: ۱۰۹). در مجموع می توان گفت توسعه در مفهوم کلی خود به معنای ارتقای سطح مادی و معنوی جامعه انسانی و ایجاد شرایط مناسب یک زندگی سالم برای تمامی افراد جامعه است (رزاقی، ۱۳٦۹: ۳۲). در کشورهای در حال توسعه کیفیت زندگی مرم دستخوش نابرابری های منطقه ای عظیمی است که در بسیاری موارد، به سرعت در حال افزایش است (میسرا، ۱۳٦۸: ۲۳). توزیع متعادل امکانات و خدمات، گامی در جهت از بین بردن تفاوت های ناحیه ای و پراکندگی متناسب جمعیت در سطح منطقه است (خاکپور، ۱۳۸۵). دست یابی به توزیع متعادل امکانات و خدمات از اهداف کلی برنامه

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

ریزی منطقه ای و یا توسعه اقتصادی، برقراری عدالت اجتماعی، توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است (رمضانی، ۱۳۷٦: ۵).

در واقع یکی از محورهای اطلاعاتی لازم جهت برنامه ریزی صحیح ملی و منطقه ای آگاهی از توانمند ی های تولیدی بخش های متعدد در مناطق مختلف می باشد، لذا، تعیین موقعیت و جایگاه مناطق مختلف در تقسیم کار و اقتصاد توسعه ملی از اهمیت ویژه ای می باشد. دستیابی به پیشرفت وتوسعه فراگیر در آینده مستلزم شناخت موقعیت مناطق مختلف در کشور است (بختیاری، ۱۳۸۱: ۱۵٦). در ایران علی رغم تجربه بیش از ٦۰ سال برنامه ریزی توسعه، به دلیل غلبه اقتصاد نفتی و سایر عوامل دیگر که ریشه تاریخی و ساختاری دارند، برنامه های توسعه نتوانسته مظاهر عقب ماندگی را در سطوح منطقه ای کاهش دهد. وجود فقر و نابرابری، محرومیت از امکانات و خدمات اساسی و تخریب روز افزون محیط زیست از نشانه های این وضعیت در استان های کشور است. شناخت علمی و همه جانبه امکانات و قابلیت ها، نارسائی ها و ناهماهنگی های استان های کشور به منظور ایجاد تعادل منطقه ای در سطح ملی و تسریع رشد و توسعه نواحی آن یکی از مهم ترین عواملی است که می تواند در تدوین و اجرای توسعه اقتصادی – اجتماعی کشور مفید و مؤثر واقع شود (زیاری و همکاران، ۱۳۸۹). مرور پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که در این ارتباط تحقیقات و مطالعات مختلفی انجام گرفته است. در اینجا به برخی از مهم ترین آنها اشاره می گردد. سازمان ملل متحد درگزارشی با استفاده از سه شاخص امید به زندگی، درصد باسوادی و درآمد سرانه، درجه توسعه‌یافتگی کشورها را مورد بررسی قرارداد. نتایج نشان داد که بسیاری از کشورهای آفریقایی، آمریکای جنوبی و مرکزی و آسیایی از لحاظ توسعه انسانی درسطح پایینی قرار داشته و نیازمند رشد اقتصادی می‌باشند (UNDP, 1997: 11-230). باهاتیا و رای (Bhatia & Rai,2004) با استفاده از ۲۳ شاخص به کمک روش های تحلیل عاملی و تاکسونومی‌عددی به تعیین سطح توسعهٔ ۳۸۰ بلوک در ۳۲ منطقه از هند در سال ۲۰۰۱ پرداخته و ٥٦ بلوک را توسعه‌یافته، ۱٥٦ بلوک را نسبتاً توسعه یافته، ۱۱٦ بلوک را کمتر توسعه. سرخ کمال (۱۳۸۷) درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان خراسان رضوی را در ۸٤ شاخص اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره با استفاده از مدل تاکسونومی عددی و چندین مدل مکمل در ارتباط با سنجش میزان توسعه یافتگی و رتبه بندی مناطق مورد بررسی قرار داد. یافته های پژوهش حاکی از آن است ساختار فضایی استان خراسان رضوی دارای دو بخش مرکز – پیرامون است.

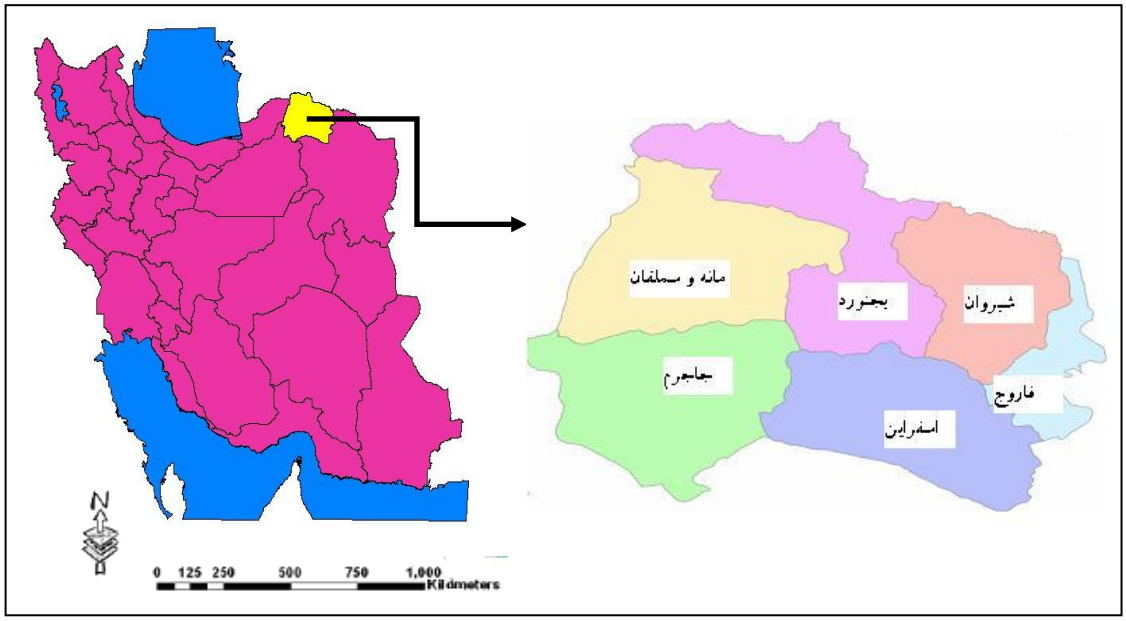
در این تحقیق مفهوم توسعه یافتگی، تغییرات اساسی در ساختار اقتصادی و اجتماعی، کاهش نابرابری های ناحیه ای، توزیع بهینه امکانات، برقراری عدالت و در نهایت رسیدن به انواع تعادل ها می باشد. لذا با علم به این موضوع،

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

در این مقاله سعی بر آن شده تا ضمن سنجش درجه توسعه یافتگی استان خراسان شمالی در کشور، مبادرت به تعیین درجه توسعه یافتگی هریک از شهرستان های استان به طور مجزا گردد. نتیجه تحقیق حاضر می تواند نقش مؤثری در افزایش شناخت برنامه ریزان و مسئوولان امر توسعه و پیشرفت استان مورد مطالعه داشته باشد. از این (سطح) در اولویت- اقتصادی و نقاط سکونتگاهی توسعه یافته (سطح۱) در اولویت. البته این به معنای کم توجهی به مناطق سطح ۱ نخواهد بود؛ چرا که به طورکلی شاخص های توسعه یافتگی در کشور ما نسبت به سطح جهانی آن پایین است. از این روی ارتقاء سطح کلی آن در برنامه آتی ضروری است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

استان خراسان شمالی با وسعتی بیش از ۲۸۱۶۶ هزار کیلومتر مربع بین مدار جغرافیایی ۳۶ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۵۵ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۸ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ جمعیت این استان ۸۱۱۵۷۲ نفر برآورد شده است. در سال ۱۳۸۳ استان خراسان به سه استان تقسیم شد که استان خراسان شمالی به مرکزیت بجنورد با ٦ شهرستان شکل گرفت (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) که در سال ۱۳۸۷ شهرستان گرمه- جاجرم مستقل اعلام شد. بدین ترتیب این استان در سال ۱۳۸۷ دارای ۷ شهرستان شد (مرکز آمار ایران) در نقشه شماره (۱) موقعیت مکانی استان خراسان شمالی در کشور نشان داده شده است.

نقشه شماره ۱- موقعیت جغرافیایی استان خراسان شمالی در کشور

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

مواد و روش ها

با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، نوع تحقیق «کاربردی- توسعه ای»و روش بررسی آن «توصیفی- تحلیلی» است. جامعه آماری، استان های کشور با گستره ای به وسعت ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومترمربع و تراکم جمعیتی حدود ٤٣ نفر در هرکیلومتر مربع، با تاکید بر استان خراسان شمالی به تفکیک شهرستان و بخش می باشد. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش به صورت اسنادی – نظری (کتابخانه ای و...) و با استفاده از منابع آماری از جمله نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و همچنین بخشی از اطلاعات موردنیاز از طریق نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ تهیه شده است. به منظور تعیین جایگاه استان خراسان شمالی در مقایسه با سایر استان های کشور و سنجش وضعیت توسعه یافتگی در سطح شهرستآنهای و بخش های استان، ۲۳ متغیر در قالب شاخص اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، زیربنایی، زیست، موریس، تاکسونومی عددی و امتیاز استاندارد شده و در سطح ملی و ناحیه ای مورد سنجش قرار گرفتند.

شاخص های تحقیق مورد استفاده

- نسبت مسکن دارای آب لوله کشی
- نسبت خانوار دارای تلفن
- تعداد درمانگاه روستایی به ازای هر ۵۰۰۰۰ نفر – جمعیت روستایی
- تعداد بهیار و مامای روستایی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر
- جمعیت روستایی
- نسبت آبادی های دارای حمام
- نسبت آبادی های دارای اب لوله کشی
- نسبت آبادی های دارای برق
- متوسط رشد جمعیت
- درصد شهرنشینی
- نسبت معلم به محصلین متوسطه
- نسبت باسوادان
- نسبت زنان با سواد بالای ٦ سال
- نسبت باسوادان با تحصیلات عالی از کل باسوادان
- نسبت آبادی های دارای تلفن
- نسبت شاغلین بخش کشاورزی به کل شاغلین
- نسبت شاغلین با سواد بخش کشاورزی
- نسبت شاغلین بخش صنعت به کل شاغلین
- درصد اشتغال
- سرانه پزشک به ازای هر ۱۰۰۰ نفر
- سرانه تخت بیمارستان به ازای هر ۱۰۰۰ نفر
- سرانه پرستار و بهیار به ازای هر ۲۵ تخت
- نسبت مساحت استان به مساحت کشور

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

شرح مدل ها

گرچه ممکن است به سادگی بتوان اظهار نظر کرد که ناحیه ای از ناحیه دیگر از هر لحاظ توسعه، توسعه یافته تر یا عقب مانده تر است، ولی اندازه گیری کمی توسعه یافتگی کار ساده ای نیست. چون واژه توسعه دارای معانی بسیاری است. آیا منظور از توسعه یافتگی از نظر اقتصادی، اجتماعی، توآنهای محیطی، آموزشی و بهداشتی است؟ یا ترکیبی از این مؤلفه ها. برای تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق، روش های متعددی از جمله شاخص ترکیبی توسعه منابع انسانی مربوط به سازمان ملل متحد «تاکسونومی عددی»، «امتیاز استاندارد شده» و غیره وجود دارد که در این پژوهش از سه روش تاکسونومی، موریس و امتیاز استاندارد استفاده شده است که در اینجا به معرفی مدل های مورد استفاده می پردازیم.

روش تاکسونومی عددی

جهت رتبه بندی بخش های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی روش های متفاوتی وجود دارد که الزاماً جواب های یکسانی ندارد، در میان این روش ها آنالیز تاکسونومی عددی با تلفیق نمودن شاخص های مختلف توسعه در جه توسعه یافتگی آنها را مشخص می کند (قدیری معصوم و حبیبی ۱۳۸۳: ۱٤۷). روش تاکسونومی یکی دیگر از روش های سنجش درجه ی توسعه یافتگی مناطق است. این روش برای اولین بار توسط «آندرسون» در سال ۱۷٦۳ م. پیشنهاد شد و در سال ۱۹٦۸ به عنوان وسیله ای برای طبقه بندی و درجه توسعه یافتگی بین ملل توسط پورفسور هلوینگ از مدرسه عالی اقتصاد در یونسکو مطرح شد (زیاری، ۱۳۸۳: ۱۳۷). در این روش برای تعیین واحدها یا انواع موضوعات همگن در یک فضای برداری سه بعدی و بدون استفاده از رگرسیون، واریانس و آنالیز همبستگی قادر خواهد بود یک مجموعه را به یک زیر مجموعه ی کم و بیش همگن تقسیم کند (بدری، ۱۳۸۲). تفاوت های بین عناصر درونی یک گروه در حداقل و بین این گروه با عناصر دیگر در حداکثر است؛ از این رو گروه ها معمولاً خوشه ای از موضوعات و وقایع هستند که برحسب تشابه یا نزدیکی عناصرشان تعریف می شوند (بید آبادی، ۱۳٦۲: ٤).

روش امتیاز استاندارد شده

از این روش برای مقایسه شاخص ها و به دست آوردن یک شاخص واحد از نتایج تلفیقی شاخص ها استفاده می شود (موسی کاظمی محمدی، ۱۳۸۰: ۱٦۳). این روش میزان تفاوت میان حوزه ها و محلات را آشکار می سازد . امتیاز استاندارد شده از رابطه زیر به دست می آید :در این رابطه؛ SSij برابر با امتیاز استاندارد شده شاخص i در حوزه یا محله j،

Xij برابر با مقدار شاخص i در حوزه یا محله j،

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

$\overline{X}$ برابر با میانگین شاخص i،

و σ i برابر با انحراف معیار شاخص i، است.

در مرحله بعد امتیاز استاندارد شده هریک از شاخص های مورد بررسی در هر استان، با هم جمع و نتیجه به تعداد کل شاخص ها تقسیم می شود. امتیاز به دست آمده، معدل امتیاز استاندارد شده یا شاخص توسعه استان ها است که به صورت یک شاخص واحد، امکان مقایسه از نظر وضعیت توسعه را میسر می سازد: در این رابطه؛

SSj برابر با شاخص توسعه برای استان j،

و n برابر با تعداد شاخص های در نظر گرفته شده است.

شاخص ناموزونی موریس

در این روش با استفاده از داده های گردآوری شده برای هراستان، جایگاه توسعه یافتگی آن در میان سایر استان ها برحسب شاخص های انتخابی تعیین می گردد. از این روش در گزارش توسعه نیروی انسانی سازمان ملل استفاده شده و شاخص به دست آمده مدرک رتبه بندی کشورها از نظر توسعه نیروی انسانی می باشد (موسی کاظمی محمدی، ۱۳۸۰: ١٦٥). در این روش انحراف مقادیر عددی شاخص i درهر منطقه یا استان از حداقل شاخص i در میان مناطق یا استان ها، بر دامنه تغییرات آن شاخص تقسیم شده، میزان ناموزونی مقدار عددی شاخص، نسبت به شاخص پراکندگی دامنه تغییرات آن] X(max)- X(min)I [=R] محاسبه می شود:

رابطه:

$$M.I.I.ij = \frac{Xij - X(\min)i}{X(\max)i - X(\min)i}$$

در این رابطه؛

M.I.Iij برابر با مقدار شاخص ناموزونی موریس یرای شاخص i در استان j،

Xij برابر با مقدار عددی شاخص i در استان j،

X(min)i برابر با کمترین مقدار شاخص i،

X(max)i برابر با بیشترین مقدار شاخص i است.

در مرحله بعد میانگین مقادیر عددی شاخص ناموزونی موریس برای شاخص ها درهر استان به عنوان ملاک تعیین رتبه یا وضعیت توسعه، از بیشترین مقدار (رتبه اول) تا کمترین مقدار (رتبه آخر)، به کار می رود. رابطه:

$$M.I.I.j = \frac{1}{n}\sum M.I.I.ij$$

در این رابطه؛ M.I.I.j برابر با شاخص توسعه برای حوزه یا محله j،

و n برابر با تعداد شاخص های در نظر گرفته شده است

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

یافته ها

بر پایه محاسبات صورت گرفته بر اساس روش های موریس، امتیاز استاندارد و تاکسونومی عددی ضریب توسعه یافتگی هر یک از استان های کشور محاسبه شده است. نتایج حاصله از بررسی ها نشان می دهد که ضریب توسعه یافتگی استان ها بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد از حداکثر ۰/۷٤ تا حداقل ۱۷ نوسان دارد، به طوری که استان یزد با بالاترین میزان برخورداری و استان سیستان و بلوچستان پایین ترین میزان برخورداری را در بین استان های کشور را دارا می باشد. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتگی (۰/۳۸) رتبه بیست و ششم را در بین دیگر استان های کشور کسب نموده است. بر اساس آنالیز تاکسونومی عددی، ضریب توسعه یافتگی استان ها از حداقل ۰/۵۲ تا ۱ نوسان دارد. در این روش نیز استان یزد رتبه ۱ و استان سیستان بلوچستان رتبه آخر (۳۰) را کسب نموده است. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتگی ۰/۸٤ رتبه ۲۸ را بین استان های کشور دارا می باشد. جدول های شماره (۱) و (۲) نمایانگر رتبه و ضریب توسعه هریک از استان های کشور براساس شاخص های انتخابی و در قالب مدل های تحقیق می باشد.

جدول شماره ۱- رتبه بندی استان های کشور در بخش های مختلف بر حسب محاسبات روش موریس و امتیاز استاندار

استان	رتبه	موریس	استاندارد شده	رتبه	استان	رتبه	موریس	استاندارد شده	رتبه
آذربایجان شرقی	۹	۰/۵٤	۰/۵٤	۹	فارس	۱۰	۰/۵٤	۰/۵٤	۱۰
آذربایجان غربی	۲٤	۰/٤۲	۰/٤۲	۲٤	قزوین	۷	۰/۵٦	۰/۵٦	۷
اردبیل.	۱٦	۰/٤٦	۰/٤٦	۱٦	قم	۸	۰/۵٦	۰/۵٦	۸
اصفهان	۳	۰/٦۳	۰/٦۳	۳	کردستان	۱۷	۰/٤٦	۰/٤٦	۱۷
ایلام	۲۰	۰/٤٤	۰/٤٤	۲۰	کرمان	۲۵	۰/٤۲	۰/٤۲	۲۵
بوشهر	۲۳	۰/٤۳	۰/٤۳	۲۳	کرمانشاه	۱۹	۰/٤٤	۰/٤٤	۱۹
تهران	٦	۰/۵۷	۰/۵۷	٦	کهگیلویه ویراحمد.	۲۸	۰/۳۷	۰/۳۷	۲۸
چهارمحال وبختیاری	۲۱	۰/٤٤	۰/٤٤	۲۱	گلستان	۱٤	۰/٤۹	۰/٤۹	۱٤
خراسان جنوبی	۱۲	۰/۵۰	۰/۵۰	۱۲	گیلان	۱۸	۰/٤٦	۰/٤٦	۱۸
خراسان رضوی	٤	۰/٦۱	۰/٦۱	٤	لرستان	۲۷	۰/۳۷	۰/۳۷	۲۷
خراسان شمالی	**۲٦**	**۰/۳۸**	**۰/۳۸**	**۲٦**	مازندران	۵	۰/۵۸	۰/۵۸	۵
خوزستان	۲۲	۰/٤٤	۰/٤٤	۲۲	مرکزی.	۱۱	۰/۵۳	۰/۵۳	۱۱
زنجان	۱۳	۰/۵۰	۰/۵۰	۱۳	هرمزگان.	۲۹	۰/۳۰	۰/۳۰	۲۹
سمنان	۲	۰/٦۵	۰/٦۵	۲	همدان	۱۵	۰/٤۷	۰/٤۷	۱۵
سیستان و بلوچستان	۳۰	۰/۱۷	۰/۱۷	۳۰	یزد	۱	۰/۷٤	۰/۷٤	۱

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ۲- رتبه بندی استان های کشور در بخش های مختلف بر حسب محاسبات تکنیک تاکسونومی عددی

استان	رتبه	تاکسونومی عددی	استان	رتبه	تاکسونومی
آذربایجان شرقی	۷	۰/٦٥	فارس	٦	۰/٦٥
آذربایجان غربی	۲۲	۰/۸۰	قزوین	۲۳	۰/۸۱
اردبیل	١٦	۰/۷۷	قم	۱۲	۰/۷۳
اصفهان	۳	۰/٥۷	کردستان	۲۱	۰/۷۹
ایلام	۱۷	۰/۷۸	کرمان	۲٤	۰/۸۲
بوشهر	۲٥	۰/۸۳	کرمانشاه	۱٥	۰/۷۷
تهران	۲۰	۰/۷۹	کهگیلویه و	۲۷	۰/۸۸
چهارمحال وبختیاری	۱۸	۰/۷۸	گلستان	۱۰	۰/۷۲
خراسان جنوبی	١٤	۰/۷۷	گیلان	۱۳	۰/۷٦
خراسان رضوی	٤	۰/٥۷	لرستان	۲٦	۰/۸٤
خراسان شمالی	۲۸	۰/۸۹	مازندران	٥	۰/٦٤
خوزستان	۱۹	۰/۷۹	مرکزی	۸	۰/٦۸
زنجان	۹	۰/۷۱	هرمزگان	۲۹	۰/۹۷
سمنان	۲	۰/٥٦	همدان	۱۱	۰/۷۳
سیستان و بلوچستان	۳۰	۱	یزد	۱	۰/٥۲

جدول شماره ۳- گروه بندی استان های کشور براساس روش موریس و امتیاز استاندارد ماخذ: محاسبات نگارندگان

ردیف	وضعیت توسعه	استان	تعداد	درصد
۱	برخوردار	یزد، سمنان، اصفهان، خراسان رضوی، مازندران، تهران، قم، قزوین، آذربایجان شرقی، فارس، مرکزی	۱۱	۳٦/٦
۲	نیمه برخوردار	خراسان جنوبی، زنجان، گلستان، همدان. اردبیل، کردستان، گیلان، کرمانشاه، ایلام، چارمهال، خوزستان	۱۱	۳٦/٦
۳	محروم	آذربایجان غربی، کرمان، بوشهر، لرستان، کهگیلویه، خراسان شمالی، هرمزگان، سیستان	۸	۲٦/٦

استان خراسان شمالی	رتبه	وضعیت توسعه
	۲٦	محروم

ماخذ: محاسبات نگارندگان

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ٤- گروه بندی استان های کشور بر اساس روش تاکسونومی عددی

ردیف	وضعیت توسعه	استان	تعداد	درصد
۱	برخوردار	یزد، سمنان، اصفهان، خراسان رضوی، مازندران، فارس، آذربایجان شرقی، مرکزی، زنجان، گلستان، همدان، قم، گیلان	۱۳	٤۳
۲	نیمه برخوردار	خراسان جنوبی، کرمانشاه، اردبیل، ایلام، چارمحال، خوزستان، کردستان.	۸	۲۷
۳	محروم	آذربایجان غربی، کرمان، قزوین، بوشهر، لرستان، کهگیلویه، خراسان شمالی، هرمزگان، سیستان	۹	۳۰

استان خراسان شمالی	رتبه	وضعیت توسعه
	۲۸	محروم

سنجش توسعه یافتگی استان خراسان شمالی (شهرستان و بخش)

سنجش توسعه یافتگی استان در سطح شهرستان

جدول شماره ٥- ضریب و رتبه ی توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی بر اساس روش های مورد مطالعه

شهرستان	روش موریس			روش امتیاز استاندارد			روش تاکسونومی عددی		
	ضریب توسعه یافتگی	نوع توسعه	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	نوع توسعه	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	نوع توسعه	رتبه
اسفراین	٤٨/۳	در حال توسعه	۲	/۰٥۳	در حال توسعه	۲	/۸٥۱	در حال توسعه	۲
بجنورد	٦۳/٥	توسعه یافته	۱	/٤۳٦	توسعه یافته	۱	/٦۷۱	توسعه یافته	۱
جاجرم	٤۷/۹	در حال توسعه	۳	/۰٤۷	در حال توسعه	۳	/۹۲٥	توسعه نیافته	٤
شیروان	٤٦/۸	در حال توسعه	٤	/۰۱٥	در حال توسعه	٤	/۸٥۳	در حال توسعه	۳
فاروج	۳۷/۸	توسعه نیافته	٥	-/۳۳۱	توسعه نیافته	٦	/۹۹۸	توسعه نیافته	٦
مانه و سملقان	۳۷/۹	توسعه نیافته	٦	-/۲۲	توسعه نیافته	٥	/۹۸۳	توسعه نیافته	٥

منبع: زیاری و همکاران، (۱۳۸۹)

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

نقشه شماره ۲- رتبه بندی شهرستانهای خراسان شمالی از لحاظ سطح توسعه یافتگی در قالب مدل های تحقیق

سنجش توسعه یافتگی استان در سطح بخش

بررسی درجه توسعه یافتگی بخش های استان در کلیه شاخص های بررسی، یعنی شاخص های کشاورزی، بازرگانی، زیر بنایی، بهداشتی – درمانی، آموزشی و ...نشانگر آن است که بخش مرکزی شهرستان شیروان با درجه توسعه یافتگی ۰/۷۷ برخوردار ترین بخش استان و بخش سنخواست با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۹٤ محروم ترین (غیر برخوردار ترین) بخش استان است. نتایج گویای آن است که بخش های مرکزی شهرستان های شیروان و اسفراین، خبوشان و سملقان با درجه توسعه یافتگی ۰/۸۲-۰/۷۷ جزو بخش های برخوردار استان هستند. سه بخش گرمخان، مرکزی مانه و سملقان و بام و صفی آباد با درجه توسعه یافتگی ۰/۸۵-۰/۸۳ جزو بخش های نیمه برخوردار استان هستند. نکته حائز اهمیت وجود سه بخش مرکزی شهرستان های جاجرم، بجنورد و فاروج در گروه بخشهای در حال برخورداری با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۱-۰/۸٦ است (در این گروه جلگه شوقان نیز قرار دارد) چهار بخش راز و جرگلان، سر حد، مانه، جلگه سنخواست با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۹-۰/۹۱ جزو بخشهای غیر

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

برخوردار، محروم استان بوده اند. بر این اساس به نظر می رسد بخشهای شهرستان های شرق و شمال شرقی استان از وضعیت مناسب تری نسبت به بخشهای غربی و شمال غربی استان برخوردارند.

جدول شماره ٦- وضعیت توسعه یافتگی روستایی بخش های استان خراسان شمالی در کلیه شاخص ها

ردیف	نام شهرستان	نام بخش	درجه توسعه یافتگی	میزان برخورداری
۱	شیروان	مرکزی	۰/۷۷۰۵	برخوردار
۲	اسفراین	مرکزی	۰/۸۰۹٤	
۳	فاروج	خبوشان	۰/۸۲۰۹	
٤	مانه و سملقان	سملقان	۰/۸۲٤۰	
٥	بجنورد	گرمخان	۰/۸۳۸٤	نیمه برخوردار
٦	مانه وسملقان	مرکزی	۰/۸٤۱٤	
۷	اسفراین	بام وصفی آباد	۰/۸٥۲۸	
۸	جاجرم	مرکزی	۰/۸٦۲٥	درحال برخوردار
۹	بجنورد	مرکزی	۰/۸۷٥۳	
۱۰	جاجرم	جلگه شوقان	۰/۸۸٤۳0	
۱۱	فاروج	مرکزی	۰/۹۱۷٤	
۱۲	بجنورد	رازوجرگلان	۰/۹۱۸۲	محروم
۱۳	شیروان	سرحد	۰/۹٥۳۱	
۱٤	مانه وسملقان	مانه	۰/۹۷٤۳	
۱٥	جاجرم	جلگه سنخواست	۰/۹۹٤٤	

منبع: (صالحی فرد، ۱۳۸۷)

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

نتیجه گیری

در استان های مختلف کشور از نظر توسعه یافتگی نابرابر ی وجود دارد و شکاف میان آنها کاملا مشهود است مسئله مهم در علل این عقب افتادگی رویکرد حاکم بر نظام برنامه ریزی در کشور در طی پنجاه سال مشهود است. از آنجا که معیارهای تصمیم گیری با الگوی مرکز- پیرامون صورت گرفته است، بیشترین امکانات توسعه در شهرهای بزرگ و به خصوص استان های مرکزی کشور متمرکز شده است. در مقابل در مناطق جنوبی، جنوب غربی و جنوب شرقی (خراسان شمالی) با قطب های محروم از توسعه کشور مواجه هستیم.

بر اساس محاسبات صورت گرفته از طریق روش های موریس، امتیاز استاندارد و تاکسونومی عددی ضریب توسعه یافتگی هر یک از استان های کشور محاسبه شده است. نتایج حاصله از بررسی ها نشان می دهد که ضریب توسعه یافتگی استان ها بر اساس روش موریس و امتیاز استاندارد از حداکثر ۰/۷٤ تا حداقل ۱۷ نوسان دارد، به طوری که استان یزد بالاترین میزان برخورداری و استان سیستان و بلوچستان پایین ترین میزان برخورداری را در بین استان های کشور دارا می باشد. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتگی (۰/۳۸) رتبه بیست و ششم را در بین دیگر استان های کشور کسب نموده است. بر اساس آنالیز تاکسونومی عددی، ضریب توسعه یافتگی استان ها از حداقل ۰/۵۲ تا ۱ نوسان دارد. در این روش نیز استان یزد رتبه ۱ و استان سیستان بلوچستان رتبه آخر (۳۰) را کسب نموده است. استان خراسان شمالی با ضریب توسعه یافتگی ۰/۸٤ رتبه ۲۸ را بین استان های کشور دارا می باشد. بر اساس محاسبات صورت گرفته بر اساس ۳ روش مذکور استان خراسان شمالی در رده استان های محروم از توسعه و به اصطلاح توسعه نیافته (عقب مانده) قرار دارد. بر اساس سه روش استفاده شده در تحقیق در سطح استان، شهرستان بجنورد توسعه یافته، شهرستان های اسفراین، شیروان و جاجرم در حال توسعه و شهرستان های مانه و سملقان و فاروج توسعه نیافته اند.

بررسی درجه توسعه یافتگی بخش های استان در کلیه شاخص های بررسی، یعنی شاخص های کشاورزی، بازرگانی، زیر بنایی، بهداشتی – درمانی، آموزشی و ...گویای آن است که بخش مرکزی شهرستان شیروان با درجه توسعه یافتگی ۰/۷۷ برخوردارترین بخش استان و بخش سنخواست با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۹٤ محروم ترین (غیر برخوردارترین) بخش استان است. نتایج نشان می دهد که بخش های مرکزی شهرستان های شیروان و اسفراین، خبوشان و سملقان با درجه توسعه یافتگی ۰/۸۲-۰/۷۷ جزو بخش های برخوردار استان هستند. سه بخش گرمخان، مرکزی مانه و سملقان و بام و صفی آباد با درجه توسعه یافتگی ۰/۸۵-۰/۸۳ جزء بخش های نیمه برخوردار استان هستند. نکته حائز اهمیت وجود سه بخش مرکزی شهرستان های جاجرم، بجنورد و فاروج در گروه بخش های در حال برخورداری با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۱-۰/۸٦ است (در این گروه جلگه شوقان نیز قرار دارد) چهار بخش راز و جرگلان، سر حد، مانه، جلگه سنخواست با درجه توسعه یافتگی ۰/۹۹-۰/۹۱ جزو بخش های

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

غیر برخوردار، محروم استان بوده اند. بر این اساس بخش های شهرستان های شرق و شمال شرقی استان از وضعیت مناسب تری نسبت به بخش های غربی و شمال غربی استان برخوردارند.

به طور کلی عدم توازن در جریان توسعه بین استان های کشور در سطح ملی، منطقه ای و ناحیه ای مشهود است که موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه ای شده است بر این اساس مطالعه نابرابری های اقتصادی، اجتماعی منطقه ای و استانی یکی از اقدامات ضروری و پایه ای برای برنامه ریزی و اصلاحات در جهت رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی است که می تواند تخصیص منابع را باهدف نابرابری های منطقه ای تحت تاثیر قرار دهد. بنابراین، با توجه به این نکته که رفع عدم تعادل های اقتصادی یکی از اهداف برنامه های توسعه کشور می باشد، ضروری است تا در بلندمدت، از طریق اعمال سیاست های سنجیده و منطقی شرایط لازم جهت تحلیل و حتی رفع عدم تعادل های موجود فراهم گردد.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

منابع

۱- ابراهیمی، سمیه (۱۳۸۷)، «برنامه ریزی توسعه پایدار شهرهای ساحلی: شهر بابلسر»، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی.

۲- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۵)، ***«مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی»***، تهران، انتشارات اطلاعات.

۳- بهفروز، فاطمه (۱۳۷۸)، «بررسی مفهوم توسعه پایدار در تحقیقات علمی جغرافیایی با تأکید بر جنبه های کشاورزی و روستایی»، ***مجله پژوهش های جغرافیایی***، دانشگاه تهران، شماره ۳۶، صص ۱۲۱-۱۰۸.

٤- تودارو، مایکل (۱۹۸۵)، «***توسعه اقتصادی در جهان سوم***»، ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.

۵- بختیاری، صادق (۱۳۸۱)، «تحلیلی مقایسه ای از توسعه صنعتی استان های مختلف کشور»، ***پژوهشنامه بازرگانی***، ۲۲/٦، تهران.

٦- بید آباد، بیژن (۱۳٦۲)، «***آنالیز تاکسونومی***»،تهران، سازمان برنامه و بودجه استان مرکزی.

۷- خاکپور، براتعلی (۱۳۸۵)، «سنجش میزان توسعه یافتگی دهستان های شهرستان شیروان به منظور برنامه ریزی ناحیه ای»، ***مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای***، شماره ۷، صص ۳٤-۲۲.

۸- رزاقی، ابراهیم (۱۳٦۹)، ***«الگویی برای بازسازی توسعه اقتصادی ایران»***، تهران، نشر توسعه.

۹- رمضانی، محمد ابراهیم (۱۳۷٦)، «سنجش توسعه شمال خراسان بر پایه مدل های برنامه ریزی ناحیه ای»، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، دانشکده علوم انسانی.

۱۰- زیاری، کرامت اله (۱۳۸۳)، «***اصول و روش های برنامه‌ریزی منطقه‌ای***»،یزد، انتشارات دانشگاه یزد.

۱۱- صالحی فرد، محمد (۱۳۸۷)، «طرح تحقیقاتی تعیین میزان توسعه یافتگی روستاهای استان خراسان شمالی از لحاظ شاخص های اقتصادی-اجتماعی»،مشهد، سازمان مدیریت و برنامه ریزی خراسان شمالی.

۱۲- سرخ کمال، کبری (۱۳۸۷)، «سنجش درجه توسعه یافتگی استان خراسان رضوی با تاکید بر جایگاه شهرستان قوچان»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی.

۱۳- قدیری معصوم، مجتبی؛ حبیبی، کیومرث (۱۳۸۳)، «سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرها و شهرستان های استان گلستان»، ***نامه علوم اجتماعی***، شماره ، صص ۱۵۸-۱٤٦.

۱٤- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، «نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن».

۱۵- کاظمی، موسی؛ محمدی، سیدمهدی (۱۳۸۰)، «توسعه پایدار شهری: مفاهیم و دیدگاه ها، ***فصلنامه تحقیقات جغرافیایی***»، سال شانزدهم، شماره ۳، صص ۱۷۰-۱٦۱.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

۱۸- میسرا، آر .پی (۱۳٦۸)، ***«توسعه منطقه ای روش های آن»***، ترجمه عباس مخبر،تهران، وزارت برنامه و بودجه.

۱۹- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی (۱۳۸۲).

21- Bhatia, V. K., Rai,S.C., (2004),"Evaluation of socio-economic development in small areas, New Dehli", UNDP,Human Development Report/ New York,1991,PP 011-230 .

22-Getis, A., Getis,J., Fellmann,J.,(1991)," Introduction to geography,Newyourk, MacMillan Publishiner

UNDP,(1997)," Human Development Report, New York."

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]